

JURNALİSTİKA

UOT 002.2 (091)

ÜZEYİR HACIBƏYLİ MƏTBUAT HAQQINDA

A.ƏZİMOVA

Bakı Dövlət Universiteti
aygunezimova@bsu.edu.az

Məqalədə Azərbaycan jurnalistikası tarixinin dahi şəxsiyyətlərindən biri olan Üzeyir Hacıbəylinin redaktor, jurnalist və publisist kimi fəaliyyətindən bəhs edilir. Ədibin müxtəlif qəzetlərdə dərc olunan əsərlərinin ictimai xarakteri, janr palitrası, mövzu rəngarəngliyi və toxunduğu problemlərə nəzər salınır, bu irslə müasir dövrümüz arasında maraqlı tarixi paralellər axtarmaqla xalqı, milləti düşündürən suallara cavab tapılır və tarixi həqiqətlər ortaya qoyulur.

Ü.Hacıbəylinin mətbuata dair nəzəri fikirlərinin Azərbaycan jurnalistikası tarixində yerinə və roluna qiymət verilir.

Açar sözlər: Üzeyir Hacıbəyli, mətbuat, jurnalistika, cəmiyyət, publisistika, qəzet, söz azadlığı, hürriyət

Azərbaycan jurnalistikası tarixində elə şəxsiyyətlər var ki, onların mətbu fəaliyyətlərini araşdırmaqla tarixin konkret bir dövrünün həqiqət və gerçəkliklərini ortaya qoymaq mümkündür. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, yəni mənəvi dəyərləri qlobal surətdə yenidən qiymətləndirmə dövründə bu klassiklərə və onların yaradıcılıq fəaliyyətlərinə yenidən nəzər salınmağa başlandı. Azərbaycanda yenidən latın qrafikasına keçid ədəbi-bədii irsin yenidən tədqiqi üçün imkanlar yaratmaqla həm mətbuatın, eləcə də publisistikanın istər mövzu-ideya, istərsə də sənətkarlıq baxımından yeni baxış bucağından araşdırılması zərurətini və hər şeyə obyektiv tarixi qiymət vermək kimi təxirəsalınmaz vəzifəni ortaya qoydu. Bu sırada əsərlərinin bir hissəsi nəşrlərdən kənar qoyulmuş, bir hissəsi isə ixtisar edilmiş, yetmiş ildə jurnalistik və publisistik fəaliyyətinə nisbətə musiqi fəaliyyəti daha çox qabardılan, mətbuatını və eləcə də dövlətini azad və demokratik, millətini isə savadlı və dünya xalqları içərisində öz yerini tutmasını görmək istəyən və bunun üçün mətbuatı tribunaya çevirən şəxslərdən biri - Üzeyir Hacıbəylinin irsinin öyrənilməsi də aktual bir problem olaraq tədqiqatçıların qarşısında duran mühüm bir vəzifə kimi qiymətləndirilməlidir.

Üzeyir Hacıbəylinin “Kaspi” qəzetindən tutmuş “Azərbaycan” qəzetinə

qədər olan publisistikasını izləsək görürük ki, bu irsin ictimai xarakteri, janr palitrası, mövzu rəngarəngliyi və toxunduğu problemlərlə çağdaş dövrümüzün gerçəklikləri arasında bir bağılıq, paralellik özünü göstərir. Yəni bu irslə müasir dövrümüz arasında maraqlı tarixi paralellər axtarmaqla xalqı, milləti düşündürən suallara cavab tapmaq, tarixi həqiqətlərə nail olmaq mümkündür. Bir sözlə, Ü.Hacıbəylinin həyat yolu və onun zəngin fəaliyyəti yüz il keçməsinə baxmayaraq bizim üçün reallıq, əsərləri günümüzün gerçəkliyi, dövr, zaman fərqli olsa da, qaldırdığı məsələlər də eynisi ilə bizi bu gün də düşündürən problemlərdir.

Kəsərli qələm sahibi olan jurnalist, incə yumora malik dramaturq, gözəl pedaqoq, elmi nəzəri fikirləri ilə seçilən alim, yorulmaz ictimai xadim Üzeyir bəy Hacıbəylinin yaradıcılığının ana xəttini, qayəsini elə məhz istiqlalçılıq, millətçilik, vətəncilik=azərbaycançılıq təşkil edir. O, bu mövzuda məhəbbətlə yazır, düşündürür, fikirlərini əsaslandırır, tutarlı, dolğun faktlardan, mənbələrdən məharətlə istifadə edərək əsərləri ilə sanki bu günkü günümüzdə ayna tutur.

Kəskin üslubu ilə Molla Nəsrəddin məktəbini layiqincə davam etdirən Ü.Hacıbəyli insanların savadsızlığını, dini fanatizmi, imperializmi və müstəmləkə siyasətini, qadın hüquqsuzluğunu satirik yolla cəsarətlə tənqid etmiş, millətin varlığının əsas göstəricisi olan ana dili məsələsini ön plana çəkməklə məktəblərdə ana dilinin tədrisi ilə də bağlı özünü göstərən ciddi problemlərin millətin inkişafında yaratdığı mənfə təsirləri qabartmağa çalışmışdır.

Ü.Hacıbəyli millətin, məmləkətin xoşbəxtliyini mətbuatın azad və demokratik olmasında görürdü. Bu mənada onun “Kaspi”dən tutmuş “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “İqbal”, “Yeni iqbal”, “Açıq söz”, “Doğru söz”, “İttihad”, “Tərcüman”, “Təkamül”, “Azərbaycan” qəzetlərində və “Molla Nəsrəddin” jurnalınadək publisistik fəaliyyəti əhəmiyyətli yer tutur. Bu mətbuat orqanlarında ədib "Ordan-burdan", "O yan-bu yan", "O yandan-bu yandan", "Dərədən-təpədən", "Surna" və s. başlıqlar altında “Ü”, “Üzeyir”, “Bir kəs”, “Filankəs”, “Behmankəs”, “Bisavad”, “Avara”, “Çi” və s. altmış beş adda gizli imzalarla dövrünün mühüm ictimai-siyasi, maarifçilik məsələlərinə dair çoxlu məqalə, kəskin felyetonlar və satirik miniatürlerini, korrespondensiyalarını dərc etdirmişdir. Ümumiyyətlə, Üzeyir bəyin mətbuat səhifələrində dərc olunan iki mindən çox publisistik yazısı millətin tərəqqi və təkamülündə böyük rol oynamış, onları Cümhuriyyətə gedən bir yola istiqamətləndirmişdir.

Üzeyir Hacıbəyli publisistikasının məzmununa diqqət yetirsək görürük ki, dövrün bütün aktual problemlərini əhatə edən bu yazılar real həyatla bağlıdır. Bu publisistikada ictimai mühitin mürəkkəbliyi, cəmiyyətdə baş alıb gedən problemlər, bunları yaradan səbəblər, onların aradan qaldırılması yolları öz əksini tapır.

Mətbuat tarixinin tədqiqatçılarından olan Şirməmməd Hüseynov Ü.Hacıbəyli şəxsiyyətini belə qiymətləndirir: “Üzeyir Hacıbəyov o cür xoşbəxt sənətkarlardan və ictimai xadimlərdəndir ki, zaman keçdikcə böyüklüyü, fəaliyyətinin mütərəqqi və humanist mənası daha parlaq şəkildə gözə dəyməkdədir.

Onun zəngin irsi indi də diqqəti cəlb edir və mündəricə genişliyi, dərin mənası ilə bizi heyran buraxır” [4, 95].

Qeyd etdiyimiz kimi, Üzeyir Hacıbəyli jurnalistik fəaliyyətinə 1904-cü ildə “Kaspi” qəzeti ilə başlamışdır. Onun qəzetin 1904-ci il sentyabr, oktyabr, noyabr, dekabr və 1905-ci il yanvar saylarında “U” imzası ilə 10 korrespondensiyası işıq üzü görmüşdür.

O, 1905-ci ildə öz ətrafına demokratik milli ruhlu ziyalıları toplayan “Həyat” qəzetində tərcüməçi olaraq çalışmağa başlayır. Tezliklə “Həyat”da tərcüməçi-mütərcim vəzifəsinə qəbul edilir. 1905-ci il sentyabrın 7-də qəzetin 59-cu sayında “mütərcimi Üzeyir” imzası ilə yazı dərc etdirir. Rus dilindən Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edilmiş reportaj səciyyəli -“Avqustun 20, 21, və 23-də “Küçə müqatiləsi” sərlövhəli bu yazı, əvvəlcə Peterburqda çıxan “Novoye vremya”, sonra isə ermənipərəst “Baku” qəzetində dərc olunmuşdu. Üzeyir bəyin “Novoye vremya” qəzetinin Bakıda məzuniyyətdə olan müxbirinin erməni-müsəlman davası zamanı şahidi olduğu hadisələrə, faktlara həsr olunmuş bu tərcüməni verməkdə məqsədi Qərb mətbuatının hadisələrə olan münasibətini oxuculara təqdim etmək idi.

“Həyat” qəzetində Üzeyir Hacıbəylinin ilk müstəqil, çox ciddi, elmi-nəzəri və tarixilik baxımından əsaslandırılmış tənqidi bir yazısı- “Bir xanım əfəndinin bizlərə hüsni-təvəccöhi” [2, 10 sentyabr, 1905, N62] sərlövhəli məqaləsi dərc olunur. Bu yazı 20 yaşı tamam olmamış bir gəncin- Üzeyir bəyin Azərbaycan sevgisi və qətiyyəti ilə yoğrulmuş qələminin milli jurnalisti-kamızda yeni bir cığır açmasından xəbər verirdi.

“Peterburqkie vedemosti” qəzetinin 210-cu sayında alman mənşəli mühərrir Maqda Neymanın “qoca administratorun” dilindən: “əsrəlcə şəqavət və sui-rəftar üzrə güzəran edən və bundan naşi zətən şəqi və şərir olan Teymurləng ordusu nəslini (yəni biz türkləri-Ü. Hacıbəyli), Şimali Amerikanın “qırmızı dəri” vəhşilərini mədəniləşdirmək namümkündür” fikri ilə Qafqaz müsəlmanları haqqında yağdırdığı böhtan, yalan və iftiralарına azərbaycanlı balasının kəskin, tutarlı cavabı idi: “...Əcəba, bu tazə kəşfiyyat deyilmi? Necə ola bilər ki, ədalətli olan həqq sübhənəhu və taala tək bir türk tayfasını yarıdanda onun xəmirəsində istedad qoymayıb, binəva türklərin xislət və təbiətlərini qabili-mədəniyyət və mərifət yaratmaya?...oxuduğunuz cəfəngiyatı dəstəviz edərək belə əhəmm məsələlərdən mübahisə etməklə özünüz heç, darüssəltənədə intişar olan “Петербургские ведомости” kimi böyük bir cəridəni bədnam edirsiniz. Nə qayırdığınızdır?” [2, 10 sentyabr, 1905, N62].

100 il keçməsinə baxmayaraq bu gün də Qərb və rus mətbuatı ermənilərin böhtan və iftira kampaniyalarında fəallıq göstərməklə Azərbaycan xalqı haqqında mənfi rəy formalaşdırmaqda davam edir.

Üzeyir Hacıbəylinin “İrşad” qəzetindəki fəaliyyətini onun yaradıcılığının intibah dövrü kimi qiymətləndirmək olar. Ədibin bu qəzetdə çarizmin, çar məmurlarının, imperializmin mənfur müstəmləkə siyasətinin ifşasına, Şərq xalqlarının milli-azadlıq uğrunda mübarizəsinə, Qafqaz türklərinə qarşı kütləvi qırğınlar,

məktəb və təlim üsullarına, ana dilinə olan münasibətə, əxlaq və tərbiyə problemlərinə, дума, seçki məsələlərinə, bu gün də Azərbaycan tarixinin böyük bir bələsi – yarası olan Qarabağ probleminə, erməni-müsəlman münacişəsinə həsr olunmuş 300-dən artıq yazısı çap olunmuşdur. Bu yazılar Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi düşüncəsinin, milli ideologiyanın formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

“İrşad” fəaliyyət göstərdiyi təqribən iki il yarım ərzində qəzet iki dəfə bağlanmışdır ki, bunun da səbəbi Üzeyir bəyin yazdığı felyetonlar olub. Birinci dəfə o, “Stolipinin xəyalı”(7, 30 may 1907, N100) felyetonunda Stolipinin xəyalı “deputat seçimi”ni və çarizmi - irtica siyasətini kinayə ilə ifşa etmişdir ki, bu da qəzetin fəaliyyətini dayandırır. 1908-ci ildə “Nağıl” [7, 17 iyun 1908, N89] felyetonu ilə 1905-ci il rus-yapon müharibəsində böyük dövlətlərin bir-birinə münasibətlərində olan ikiüzlü siyasətini açıb göstərir, milli-azadlıq uğrunda mübarizə aparan əhalinin konstitusiya hüquqlarının pozulması və azadlıqlarının buxovlanmasına qarşı çıxır, İvan obrazı ilə çar hökumətinin bu oyunlarda mövqeyini ifşa edir. Qəzet bağlandıqdan sonra M.Muxtarovun vəsaiti hesabına nəşr olunan “Tərəqqi” qəzetində, sonra isə “Həqiqət” (1909) qəzetində fəaliyyətini davam etdirir.

Ü.Hacıbəyli iştirak etdiyi mətbuat orqanlarının bir çoxunda həm jurnalist və publisist kimi, həm də redaktor kimi fəaliyyət göstərir ki, bu da Azərbaycan mətbuatı tarixində onun bir redaktorluq məktəbi yaratması kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədibin mətbuatla bağlı, jurnalistikanın cəmiyyətdə yeri və rolu barədə maraqlı yazıları var ki, bu məqalələrdə təqdim olunan tezislər bugünkü yazarlar üçün bir proqram kimi qəbul edilməlidir. “Həqiqət” qəzetinin 1909-cu il dekabr 25-də dərc etdirdiyi “Bəyani-məslək” proqram məqaləsi qəzetçilik üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün mənasız yazılarla qəzet səhifələrini bəzəyən redaktorlara və dövr, zaman üçün əhəmiyyətsiz olan məsələlərdən bəhs edən yazılarının çap olunmamasından şikayətlənən yazarlara üz tutan Üzeyir Hacıbəyli yazırdı:

““İrşad” və “Tərəqqi” qəzetlərində mühərrirlik etdiyimiz zaman bir takım qəzetçi sənətindən layiqincə müxbir olmayan məqalələrinin məzkur qəzetlərdə çap olunmadığından naşi bizə etiraz edib “Hürriyyəti-kəlama yol vermirsiniz” deyirdilər. Lakin bəzi şəxslər orasını unudurdular ki, hər bir qəzetin müəyyən bir məsləki olmalıdır. Ona binaən haman qəzətdə yazılan hər bir məqalə də haman məsləkə müvafiq olub onun, yəni o məsləkin qarelərə təlqini yolunda xidmət etməlidir” [3, 25 dekabr 1909-cu il, N1].

Qəzetin müəyyən bir məsləki olmadığı halda, o qəzətdən az mənfəət görüldüyünü vurğulayan Üzeyir Hacıbəyli məslək anlayışına aydınlıq gətirir, “Həqiqət” qəzetinin məsləki haqqında məlumat verir:

“Söz yoxdur ki, xalq arasında mütəəsəl oxunan bir şeyin oxuculara bir təsiri olur. Bu təsir sayəsində oxucuların fikri cümbüşə gəlib bir yol, bir məslək tutmaq istəyir.

İndi əgər haman oxunulan şey qəzet olsun, jurnal olsun. Daim bir məslək üstündə qalıb o yoldan, o məsləkdən o yan-bu yana səpməzsə, oxucularının da fikri haman məsləkə alışıb, hər kəs müəyyən bir fikir, əqidə sahibi olar” [3, 25

dekabr 1909-cu il, N1].

Bunu oxucular üçün mənəvi bir tərbiyə adlandıran ədib vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış edərək qəzetin məsləkinin oxucularına böyük təsir etdiyini göstərir. Əgər qəzet bir məsləkə xidmət etməzsə, o halda oxucuları da məsləksizliyə, əxlaqsızlığa yönəltdiyini qətiyyətlə bildirir:

“Çünki məsləksizlik yolsuzluqdur, əxlaqın pozğunluğudur”. “Məsləksiz qəzet müzür olan kimi məsləksiz insan da müzürdür” deyən Üzeyir Hacıbəyli məsləki xüsusiyyətinə görə iki qrupa bölür: yaxşı və pis. Ədib cəmiyyət üçün təhlükəli olan məsləksiz insanı yaman məsləkli adamdan da zərərli hesab edir, yaman məsləkin müəyyən olduğu halda, onun zərərinə rəf etməyə çarə tapmağın asan olduğunu göstərir.

Üzeyir Hacıbəyliyə görə məslək hər kəsin etiqad etdiyi yoldur. Ədib ümumi xoşbəxtliyin, tərəqqi və inkişafın, mədəni həyatın göstəricisi olan yaxşı məsləkin uğurlu bir yoldan xəbər verdiyi qənaətinə gəlir və məsləkin daha ali, daha müqəddəs bir yola yaxınlaşması üçün çalışmaq lazım olduğunu və millət üçün vacibliyini qeyd edir:

“Bizim məsləkimiz odur ki, millətimizin tərəqqisinə bais olan hər bir həqiqi vasitə və vasitələrə yol verməli və millətimizi cəhalətə və yaxud tərəqqiyiməkusə sövq edən şeyləri dəf və izalə etməlidir” [4, 25 dekabr 1909-cu il, N1]. Üzeyir bəy bu proqram məqaləsi ilə bir daha göstərir ki, hər bir jurnalist və onun mənsub olduğu qəzet öz vəzifəsini yerinə yetirərkən cəmiyyət qarşısında daşdığı məsuliyyəti dərk etməlidir.

Rusiyada senzura idarəsinin mövcudluğu mətbuatda azad sözün boğulmasının əsas vasitəsi idi. Baxmayaraq ki, 1905-ci il manifestindən sonra hüriyyəti-mətbuat olacağına dair bir sıra vədlər verilmişdi, lakin bunların heç biri reallaşmadı. Bütün bunları görəndə Üzeyir Hacıbəyli “İrşad” qəzetində “Üzeyir” imzası ilə azad mətbuatın vəzifələrini aydınlaşdıran “Hüriyyəti- mətbuat” [7, 1907-ci il, 1 mart. №3] sərəlvhəli məqaləsini yazır.

Ü.Hacıbəyli Rusiyada bəzi tayfaların ancaq dövlət senzurasından asılı vəziyyətdə olduğu dövrdə yerli müsəlmanların həm dövlət senzurasının, həm də yerli əhalinin təzyiqinə məruz qaldığını söyləyir. Bu səbəbdən qonşu tayfalar yalnız bir hökumətin yaxasından tutub hüriyyəti-mətbuat tələb etdiyi zaman, bizimkilərin bir əli hökumətin, o biri əli camaatın yaxasında olur ki, bəs bizə azadi-kəlam lazımdır. Hüriyyəti –mətbuat və azadi-kəlam nədir sualını verən publisist bu məsələnin mahiyyətini anlamaq üçün öncəliklə hüriyyəti-kəlamın xalq üçün hansı mənfəətləri olduğunu başa salır:

“Hüriyyəti-kəlamın, yaxud azadi-mətbuatın ümumxalq üçün nəfi bundan ibarətdir ki, bunların sayəsində ümum əhalinin və ya məlum bir camaatın mübtəla olduğu dərddə şərh edib müalicəsi üçün tədbirlər axtarmaq mümkündür” [7, 1907-ci il, 1 mart. №3]. Mətbuatın xalqla hökumət arasında vasitəçilik rolunu qiymətləndirən ədib göstərir ki, xalq hökumətin qəbul etdiyi hər hansı qanunun millətin xeyrinə olmadığı təqdirdə mətbuatdan istifadə edərək ona öz etirazını bildirə bilər. Ola bilər ki, hansısa məmur öz şəxsi mənafeyi

naminə xalqa zülm etsin, onlara gün verib işıq verməsin. Məmurun zülmkarlığının tək xilas yolunu mətbuatda görən Üzeyir bəy mətbuatın hürr və azad olmasını mütləq şəkildə təqdim edir:

“Vaxtı ki, “senzür” idarələri bu günə fəqərələrin mətbuata səbt olunmasını qoymayı, onda məlum olur ki, həmin senzuru təyin etmiş hökumət öz əhalisinin yaxşı və yaman gün keçirməsinə heç bir əhəmiyyət verməyib, ümum əhali mənafeyini öz əmrinə qurban edir, yəni əhalinin, məmləkətin qeydinə qalmayıb, ancaq hökm sürmək, hökmfərma olmaq və bilaxır, əhalini boynuna minmək arzusunda bulunur.

Bizim camaatın dəxi hüriyyəti-mətbuata düşmən olan üzvləri yenə də fəna fikirdə olub öz şəxsi mənfəətlərini ümumcamaat mənafeyindən artıq bilirələr və ikincisini birincisinə fəda etməyə çalışırlar” [7, 1907-ci il, 1 mart. №3]. Üzeyir Hacıbəyli burada diqqəti vacib və bu gün də çox əhəmiyyətli olan bir məqama yönəldir. Qeyd edir ki, bir çoxları mətbuat azadlığından sui-istifadə edib mətbuatı öz şəxsi və camaat mənafeyinə dəxli olmayan işləri üçün bir alət bilirlər. Bundan sui-istifadə edib bir çox qəzetlərin hüriyyətpərvərliyindən yararlanıb öz şəxsi işlərini millətə çatdırırlar:

“Mətbuatın vəzifeyi-müqəddəsəsinə ehtiram və əhəmiyyət nəzərilə baxanlar hüriyyəti-mətbuat və azadiyi-kəlamın mənaiyi-həqiqisinə layiqincə vaqif olub, qəzet sütunlarını öz şəxsi mənfəətinə alət etmək təşəbbüsündən hər vaxt intixab etməlidirlər.”

Mətbuatın cəmiyyətin formalaşmasında nə qədər əhəmiyyət daşdığını anlayan Üzeyir Hacıbəyli “Qəzet oxuyan” [7, 2 mart 1906, N79] yazısında bu mövzuya həssaslıqla yanaşıb. Üzeyir Hacıbəyli qəzetin tutduğu mövqeyi xalqa göstərir, onları məlumatlı, bilikli olmağa dəvət edir. Satiranın qüvvətli metodlarından istifadə edən publisist “qəzet oxumaq müsəlmanlara haramdır” söyləməklə dövrün acısını, qəzet oxumamaq bəlasını açıq şəkildə izhar edir. Ədib ürək yanğısı ilə yazır:

“Qəzet oxuyan müsəlman öz dərd və ehtiyacatını, qardaşının giriftar olduğu müsibət və bəlanı qəzet sütunlarında yazılmış görür, yaxud millətini təhdid edən müsibətdən xəbərdar olur. Ona görə, “qəzet oxumaq müsəlmanlara haramdır” [7, 2 mart 1906, N79]. Qəzet materiallarında dünyada, ölkədə baş verən hadisələr haqqında geniş, təfsilatlı məlumatlar verilir. Gündəlik qəzetlərin və yazarların məqsədi camaatı bu informasiyalar ilə təmin etmək, xalqın bilgi dairəsini genişləndirməkdir. Üzeyir bəy sadalanan bütün incəliklərin mətbuatın məramı olduğunu dəfələrlə vurğulayıb. Hər bir fərd qəzet oxuyaraq dünyagörüşünü artırır, hadisələrə baxış tərziini dəyişir, real faktları, gerçəklikləri görür, onlardan nəticə çıxarır. Lakin ədib bunların hər birinin müsəlmanlara yad olduğunu, dargöz, dünyadan bixəbər olmağı üstün tutduqlarını təəssüflə qələmə alır:

“Qəzet oxuyan müsəlman qəzet sütunlarında dərdinə dərman, ehtiyaclarına əlac, işinə əncam tapır. Ona görə qəzet oxumaq müsəlmanlara haramdır” [1, 350].

Millətin maarif və mədəniyyətinin inkişafında, siyasi mübarizəyə və

azadlığa gedilən yolda mətbuatın-qəzetin böyük roluna böyük qiymət verir:

“Birdən fərz elə, Avropada...qəzetlərin hamısı durduğu yerdə bağlandı. Onda nə olar:

... Banklar qapanar, birjalar sönər, fabriklər batır, dəmiryol işləməz... Qərər zəlzələ olar, tufan qopar, hamı kar olar, kor olar, lal olar. Bəs bizim qəzetlər bağlansa nə olar?

-Heç zad” [3, 25 dekabr 1909-cu il, N1].

Üzeyir bəy görürdü ki, Avropa ölkələri, eləcə də qonşu millətlər qəzetlərin sayını çoxaltdıqca ictimai-siyasi düşüncələrini artırmaqla öz siyasi hüquqları uğrunda mübarizə yolunda inkişafa doğru irəliləyirdilər. Bizdə isə hələ də “it böğuşdürməg”ə, “xoruz döyüşdürməg”ə başı qarışan millətimiz bütün Avropanı və Rusiyanı bürüyən hürriyyət və inqilab sədalarını eşitmək istəməirlər.

Üzeyir Hacıbəyli irsinin pərəstişkarı və tədqiqatçısı professor Şirməmməd Hüseynov Üzeyir bəyin bu vaxta qədərki nəşrlərdə kənara qoyulmuş əsərlərini toplayıb oxuculara çatdırmağı özünə ali məqsəd bilərək və onun “Kaspi”, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “İqbal” qəzetlərində və “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc edilmiş bu qəbildən olan əsərlərinin 1904-1912-ci illəri əhatə edən yazılarını - “Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri (1904-1912)”, 1915-1917-ci illəri əhatə edən “Yeni iqbal”, “Sovqat”, “Açıq söz”, “Doğru söz”, “İttihad” qəzetlərində dərc edilmiş əsərlərini isə “Nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” edilmiş əsərləri” adlı iki cildlik kitabında toplayaraq oxuculara təqdim etmişdi. Bu cildlərə həmçinin Üzeyir bəyin “Kaspi”dən tərcümə edib “Həyat” qəzetində dərc etdirdiyi çox əhəmiyyətli bir neçə məqaləsi də daxil edilmişdirki, bu yazılar bu gün də aktualıq baxımından dəyərini qoruyub saxlayır.

Üzeyir Hacıbəylinin “xalq istəyi” və “hökumət təzyiqləri”, millətin taleyində böyük rol oynayan söz və fikir azadlığı uğrunda mübarizəni əks etdirən publisistik yazılarından biri olan “Hürriyyəti-kəlam...” [1, 351] məqaləsində oxuyuruq:

“Hürriyyəti-kəlam, hürriyyəti-şəxsiyyət, hürriyyəti-ictimai, hürriyyəti-mətbuat, hürriyyəti-vicdan.

Həmin bu beş hürriyyətlərin üstündə bir çox qanlar töküldü, canlar güdazə getdi. Camaat dedi: “Alacağam”“. Hökumət dedi: “Verməyəcəyəm”. Camaat dedi: “Öləsən də alacağam”. Hökumət dedi: “Öləsən də verməyəcəyəm”. Xülasə, elə indi də elə bunların üstündə camaat ilə hökumətin arası düzəlməyibdir”.

Ü. Hacıbəyli məqalədə göstərir ki, bir çoxları bu azadlıqların mahiyyətini dərk etməirlər. İstənilən ictimai yerlərdə xalqı söyüb biabır etməyi hürriyyəti-kəlam, həmçinin günün günorta çağı özgəsinin cibinə girməyi hürriyyəti-şəxsiyyətə hesab edirlər.

Burada hürriyyəti-mətbuat deyib qəzeti əhəmiyyətsiz yazılarla həlim aşına döndərənlərə də ədəbin yanaşma tərzini və istehzasını görürük.

Bu gün qəzeti ictimai maraq kəsb etməyən boş mənasız yazılarla doldurub “həlim aşına” döndərən redaktorlar yəqin ki, Ü. Hacıbəylinin mətbuata dair yazılarını oxuyub mətbuatın cəmiyyətdə oynadığı böyük rolu qiymətləndirib “bir qədər qəzetçilik dər”indən öyrəndiklərini fəaliyyətlərində tətbiq

edərlər. Bu gün qəzet bolluğunda yaşadığımız bir dövrdə - mətbuatın kəmiyyətinin keyfiyyətini üstələdiyi zamanda klassiklərdən öyrəndiklərimiz bizi düz yola istiqamətlənməyimizdə bir mayak rolunu oynaya bilər.

Üzeyir bəyin «Bir qədər qəzetçilik dərsi» [6, 23 oktyabr 1908, №83] sərlövhəli felyetonu nəinki XX əsrin əvvəlləri, həmçinin müasir mətbuatın problemləri baxımından da maraq doğurur. Dialoq şəklində təqdim olunan bu felyetonda Üzeyir bəy qəzetin fəaliyyət prinsiplərini elə dəqiq qoyur ki, onunla tanış olandan sonra sadə oxucu “Qərb meyarlarının” Azərbaycan jurnalistikasında bir əsr əvvəl tətbiq edildiyinin şahidi olur. Felyetona diqqət edək:

“Müəllim: Qəzetə hər bir şey yazmaq olarmı?

Şagirdlər: Xeyir, olmaz!

Müəllim: Necə olmaz? Bəs qəzetin başında «Hürriyyət» yazılıbdır?

Şagirdlər: Doğrudur, hürriyyət yazılıbdır, amma hürriyyət ondan ötrü yazılmayıbdır ki, hər kəsin ağına nə gəlsə, götürüb qəzetə vurdursun.

Müəllim: Çünki o halda qəzet nə olar?

Şagirdlər: O halda qəzet zibil səbəti olar.

...Müəllim: Bəs qəzetə nə tövr məqalə yazmalıdır ki, çap olunsun?

Şagirdlər: Əvvələn qəzetin məsləkinə müvafiq olsun.

Müəllim: Məsələn nə tövr?

Şagirdlər: Tərəqqiyə mane olan şeylər rəf edilsin... mətbuat qanunlarına müğayir olmasın...qərəzi-şəxsi ilə yazılmasın, biməna şeylər yazılmasın...fitnə və fəsad qovzayan olmasın”.

Gətirilən örnəklərdən aşkar görüldüyü kimi, bu felyetonu müasirlik baxımından şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Sadəcə bugünkü onlarca mətbuat orqanının bu prinsiplərə necə əməl etdiyini xarakterizə etmək kifayətdir.

Mətbuatın cəmiyyətin həyatında böyük rol oynadığını qiymətləndirən Ü. Hacıbəyli qəzeti bilik mənbəyi, informasiya daşıyıcısı, əlaqə və ünsiyyətin vəsiləsi, mənəvi və əxlaqi tərbiyənin əvəzsiz vasitəsi sayır, dövr, zaman üçün ictimai əhəmiyyətini qeyd edirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan mətbuat tarixi antologiyası. I cild. Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
2. “Həyat” qəzeti (1905-1907).
3. “Həqiqət” qəzeti (1909-1910).
4. Hüseynov Şirməmməd. Mətbu irsimizdən səhifələr. Bakı: Çənlibel NPM, 2007.
5. Hüseynov Şirməmməd. Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri. Bakı: Elm, 2009.
6. Hüseynov Şirməmməd. Ü. Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” edilmiş mətbu əsərləri. Bakı: Elm, 2010.
7. “İrşad” qəzeti (1905-1906)
8. “Tərəqqi” qəzeti (1908-1909).

УЗЕЙР ГАДЖИБЕЙЛИ О ПЕЧАТИ

А.АЗИМОВА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается деятельность Узеира Гаджибейли, одного из выдающихся деятелей истории азербайджанской журналистики в качестве редактора, журналиста и публициста. Рассмотрены общественный характер, жанровая палитра, разнообразие тем и проблем авторских работ, опубликованных в различных газетах, приводятся интересные исторические параллели между тем наследием и современностью, исследуются вопросы, волнующие общественность и сегодня, раскрываются исторические истины.

В научном труде оценивается место и роль теоретических взглядов У.Гаджибейли на прессу в контексте истории азербайджанской журналистики.

Ключевые слова: Узеира Гаджибейли, пресса, журналистика, общество, публицистика, газета, свобода слова, независимость

UZEYİR HAJİBAYLI ABOUT PRESS

A.AZİMOVA

SUMMARY

The article discusses the activities of Uzeyir Hajibeyli, one of the great personalities in the history of Azerbaijani journalism, as an editor, journalist and publicist. Public nature of the author's works published in various newspapers, genre palette, topic diversity and the problems it touches upon are considered, by looking for interesting historical parallels between this heritage and our modern times, the questions that concern the people and the nation are answered and historical truths are revealed.

The role of U.Hajibeyli's theoretical views on the press in the history of Azerbaijani journalism is assessed.

Keywords: Uzeyir Hajibeyli, press, journalism, society, newspaper, freedom of speech, freedom